

4. Словник-довідник музичних термінів за книгами Ю.Є. Юцевича / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://term.in.ua>
5. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика / Зинаида Даниловна Попова, Иосиф Абрамович Стернин / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zinki.ru/book/kognitivnaya-lingvistika>
6. Иванова Е.В. Когнитивный аспект перевода стилистической конвергенции / Иванова Елена Викторовна / дис. канд. фил. н. : 10.02.20. – Уфа, 2006. – 194с.
7. Холодная М.А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования / М.А. Холодная. – Перераб. и доп. – СПб.: Питер, 2002. – 272 с.
8. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии / Николай Николаевич Болдырев. – Тамбов: ТГУ, 2000. – 123 с.
9. Кияк Т.Р., Науменко А.М., Огуй О.Д. Теорія і практика перекладу. – Вінниця: Нова книга, 2006. – 592с.
10. Чередниченко О.І. Про мову і переклад / Олександр Іванович Чередниченко. – К.: Либідь, 2007. – 248с.

УДК 81'44

Федорінчик А.С.
(Київ, Україна)

ЯВИЩЕ РОЗЩЕПЛЕНОЇ НЕПЕРЕХІДНОСТІ

Стаття розглядає явище розщепленої неперехідності, також відоме в науковій літературі під терміном «активна стратегія». Наводяться приклади з різних мов, розглядаються переваги й недоліки такого оформлення актантів, а також мотивовані ними діахронічні тенденції.

Ключові слова: розщеплення, неперехідність, активність, стратегія, відмінки, агенс, пацієнс.

Статья рассматривает явление расщеплённой непереходности, также известное в научной литературе под термином «активная стратегия». Приводятся примеры из разных языков, рассматриваются преимущества и недостатки такого оформления актантов, а также мотивированные ими диахронические тенденции.

Ключевые слова: расщепление, непереходность, активность, стратегия, падежи, агенс, пациент.

The article describes the phenomenon of split intransitivity, also known in scientific literature as «active strategy». The author gives examples from different languages, consider pluses and minuses of this way of marking actants and diachronic tendencies motivated by them.

Key words: split, intransitivity, activity, strategy, cases, agens, patients.

© Федорінчик А.С., 2011

Незважаючи на доволі очевидну функціональну особливість, лінгвісти на явище розщепленої неперехідностіⁱ вперше звернули увагу лише в 1930-му роціⁱⁱ. Зумовлене це було в першу чергу тим, що мови, яким притаманні відповідні конструкції, як правило, відносно «екзотичні», а нечисленні носії цих мов політично й економічно не надто активні.

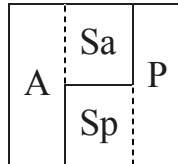
Протягом доволі тривалого часу вчені розглядали розщеплену неперехідність як цікаве відхилення від акузативності, а дещо пізніше – від ергативності. Відповідно, відсутність коректного синтаксичного формату для опису таких конструкцій тільки посилювала плутанину в термінах і затуманювала суть цього явища. До того ж, розщеплена неперехідність доволі рідко зустрічається, так би мовити, в чистому вигляді, що, у свою чергу, також ускладнювало її правильну інтерпретацію.

Це явище спостерігаємо в мовах Північної й Південної Америки (зокрема в сім'ях на-дене, сіу, тупі), на Кавказі (бацбійська, табасаранська, лазська, грузинська мови), на Тибеті (тибетська), в Сибіру (кетська), в Океанії (толай, ява). Крім того, відповідні конструкції можна реконструювати для низки мов, які пізніше стали акузативнимиⁱⁱⁱ й ергативними.

У чому ж суть розщепленої неперехідності? Це явище, коли клас неперехідних предикатів у тій чи іншій мові розпадається на два (або більше) підкласи, протиставлення між якими спирається на семантику і виявляється на рівні морфологічного маркування. У більшості випадків така диференціація базується на «активності» чи «пасивності» «єдиного» (звідси й термін «активна стратегія»).

Справді: якщо взяти канонічне речення з перехідним дієсловом «X вбиває Y-а», можна пересвідчитися, що агент дії має інакшу морфологічну позначку (у даному випадку – нульову), ніж пацієнс («-а»). У мовах, що спираються на принцип розщепленої неперехідності, єдиний актант неперехідного дієслова може поводити себе більш «агентоподібно» (прикладом такого дієслова є «говорити»), і тоді його позначка збагатиться з позначкою агента в канонічному реченні з перехідним дієсловом, або ж більш «пацієнсоподібно» (при дієслові «помирати»), і тоді, відповідно, мати «пацієнтивний» маркер.

Принцип розщепленої неперехідності в українській мові, незважаючи на маргіальність третього прикладу, демонструють наступні речення: «Петро вбив Іван-а», «Іван поїхав», «Іван-а понесло»^{iv}. Або ж наступна схема (1), на якій розщеплення, так би мовити, демонструється наочно:

з якої видно: що агент (A) і агентоподібний «єдиний» (Sa) мають один показник (активного відмінка), а пацієнс (P) і пацієнсоподібний «єдиний» (Sp) – інший (пасивного)^v.

Так, погляньмо на приклади з мови дакота (сім'я сіу; цит. за [1]):

(2)   a. *Wa-hi*. Я прийшов.   b. *Ya-hi*. Ти прийшов.

c. *Ma-hąske*. Я високий.

d. *Ni-hąske*. Ти високий.

e. *Ma-ya- 'kte*. Мене-ти-вбиваєш.

f. *Ni-wa- 'kte*. Тебе-я-вбиваю.

А також з табасаранської мови (лезгинська підгрупа нахсько-дагестанських мов, цит. за [2]):

(3) a. *Aqun-zu*. Я впав (випадково).

b. *Aqun-vu*. Ти впав (випадково).

c. *Aqun-za*. Я впав (навмисно).

d. *Aqun-va*. Ти впав (навмисно).

Цікаво також зазначити, що у вищенаведених прикладах узгоджувальні афікси на предикаті дають змогу авторові висловлювання опустити займенники (пор. укр. «стрибаю», де форма дієслова не залишає сумнівів щодо особи виконавця).

Доволі очевидно, що в будь-якій мові можна розділити дієслівні лексеми на активні (єдиний актант майже завжди активний), стативні (єдиний актант пасивний) та дифузні (можливі обидві інтерпретації), а іменні лексеми – на дві групи: ті, що можуть бути ініціаторами дії (люди, тварини), і ті, що позбавлені такої можливості. При цьому в декотрих мовах, які користуються принципом розщепленої неперехідності, перехідність як граматична категорія взагалі відсутня: одна й та сама лексема залежно від наявності активного й пасивного учасників може мати значення «помирати» й «вбивати», інша – «горіти» й «спалювати», третя – «іти» й «вести» тощо.

З іншого боку, в таких мовах слід бути обережним з контекстуальним еліпсисом у реченнях з перехідними предикатами, інакше, скажімо, речення «я веду (його)» збігатиметься за формою з реченням «я йду». На відміну від перехідного предиката, активний неперехідний не передбачає можливої присутності, так би мовити, відокремленого пацієнта: тут ми радше маємо справу зі зворотною дією: «я йду» = «я веду себе».

Доволі цікава ситуація з афіксами предиката в мові туніка (Луїзіана, США): там префікс «єдиного» при стативних неперехідних предикатах збігається з іменниковим префіксом, що вказує на невідокремлювану власність (наприклад, «мій батько»), а префікс об'єкта при перехідних предикатах збігається з іменниковим показником відокремлюваної власності (наприклад, «моя вівця»). При цьому схоже, що префікс відокремлюваної власності історично утворено від показника невідокремлюваної додаванням морфеми *-(h)k*. Таким чином, це може бути підставою для філософських роздумів на тему того, що «єдині» пов'язані зі стативними неперехідними предикатами тісніше («перебувають у невідокремлюваній власності»), ніж об'єкти – з перехідними предикатами.

У мові купеньйо (юто-ацтекська сім'я) показники того, діє суб'єкт «охооче» чи «неохооче», обов'язкові не тільки для неперехідних, але й для перехідних предикатів ([3: 82]): пор. *wecdxnep* («кинути вниз») і *wacdxneueh* («випустити з рук»). Відповідні суфікси (через очевидну надлишковість) не використовуються тільки з тими предикатами, суб'єкти яких є неістотами (наприклад, вітер).

Слід також сказати, що в більшості мов вибір показника в залежності від ролі «єдиного» можливий не для всіх неперехідних предикатів, а для деяких вибір узагалі відсутній: те, буде маркер «активним» чи «пасивним», залежить не від контексту, а виключно від словникової характеристики предиката. Таким чином, для розщепленої неперехідності можливі гнучкий і жорсткий підтипи: для останнього властива відсутність дифузних предикатів, а поділ на активні й стативні здійснюється відповідно до типових характеристик співвідносних з ними «єдиних». Наприклад, якщо для єдиного актанта дієслова «ххати» типова відсутність агентивності, він завжди матиме маркер пасивного відмінка

(навіть якщо насправді акт чихання відбувся з ініціативи його учасника).

Чому ж сучасні дослідники користуються терміном «розщеплена неперехідність», у той час як попередники називали це явище «активна стратегія»? Справа в тому, що хоча канонічне розщеплення такого роду спирається саме на активність/неактивність «єдиного»^{vi}, в декотрих випадках до уваги можуть братися інші характеристики. У 1999-му році Праймус формулює наступний принцип (цит. за [4]): чим більше типово агентивних (і, відповідно, пацієнтвних) характеристик виражають неперехідний предикат і його єдиний актант, тим вища ймовірність, що останній матиме ту саму позначку, що й агентс (і, відповідно, пацієнс) перехідного предиката. Але погляньмо на приклади з грузинської мови (цит. за [5: 106]; глоси дещо спрощено):

- (4) a. *Bavšv-eb-i*   *da-sxd-nen*.
          діти-pl-nom   prv-сідати-aor.3pl
          ‘Діти сіли’.
- b. *K’ac-i*   *a-myer-d-a*.
          чоловік-nom   inch-співати-inch-aor.3sg
          ‘Чоловік почав співати’.
- c. *C’q’al-ma*   *i-dur-a*.
          вода-erg   pfv-кипіти-3sg
          ‘Вода кипіла (якийсь час)’.

Усупереч очікуванням, актанти в реченнях (4a) і (4b) мають показник не ергативного відмінка (що типово для агентс в аористі), а номінативного; у (4c) усе відбувається з точністю до навпаки. Справа в тому, що найголовнішою характеристикою для «єдиного» (а отже, і для маркування) в даному разі виявляється зміна стану, яка найчастіше є характеристикою пацієнса. Або ж, іншими словами, визначальною для цих випадків є результативність (граничність) або нерезультативність предиката, а всі інші характеристики залишаються поза увагою.

У мові лома (сім’я манде, Ліберія та Гвінея) розщеплення неперехідності^{vii} спирається на динамічність/статичність власне предиката (приклади з Rude (1983), цит. за [5: 103, 104]):

- (5) a.   *Gá*   *li*   *zu*.
          1pl.excl.sbjv   іти   dur
          ‘Ми йдемо’.
- b.   *Tóa*   *lo*   *zo*.
          3sg.sbjv   падати   dur
          ‘Він падає’.
- c.   *Gé*   *βala*   *βε*.
          1pl.excl.objv   великий   dur
          ‘Ми великі’.

Ще цікавіші правила вибору показника для «єдиного» в мові центральний помо (по-моанська сім’я, США; приклади з Mithun (1991, 1999), цит. за [5: 110, 111]):

- (6) a.   *?a:*   *k’lú:k’lu:w*.   b.   *ʔo:*   *k’lú:k’lu:w*.
          я.nom   кашляти   я.асс   кашляти
          ‘Я кашлянув (навмисне)’   ‘Я кашлянув (випадково)’.
- c.   *ʔo:*   *madáts’čiw*.   d.   *ʔo:*   *kasíla*.

я.асс підсковзатися
'Я підсковзнувся'.

я.асс мерзнути
'Я мерзну'.

Вищенаведені приклади дозволяють припустити, що вибір здійснюється залежно від активності (волі) «єдиного». Але ще один приклад (цит. за [5: 110]):

(7)	?а:	?е	qhám q 'dí.
	я.пом	сор	добрий
	'Я добрий'.		

засвідчує, що все дещо складніше. Насправді показники розподіляються згідно з наступними правилами: 1) якщо «єдиний» виявляє активність, отримує маркер номінатива; 2) якщо активність відсутня, але наявний зміни стану, використовується показник акузатива; 3) якщо і активність, і зміна стану відсутні, перевага, знов-таки, надається номінативу^{xiii}.

Таким чином, можна погодитися з висновками П.М. Аркадьєва: маркер для «єдиного» переважно вибирається не на основі «суми» агентивних і пацієнтивних характеристик, як припустила Праймус, а радше кожна мова «розподіляє» показники, базуючись на якійсь конкретній (або ж кількох) характеристичі, причому це зовсім не обов'язково повинна бути активність або неактивність «єдиного». З психологічної точки зору таке пояснення також не позбавлене сенсу: навряд чи носіям мови було б зручно щоразу «вираховувати», чи перевищує сума агентивних характеристик суму пацієнтивних, тож цілком логічно взяти за основу лише окрему (або ж, відповідно, окремі) з них.

Серед діахронічних характеристик розщепленої неперехідності можна назвати її відносну нестійкість. Це зумовлено кількома факторами: наприклад, тим, що активність або результативність – це не абсолютні характеристики, тож не завжди зрозуміло, де провести межу. Через невелику кількість істинно дифузних предикатів (скажімо, досить рідко хтось свідомо «тоне») представники їхнього класу можуть «перебігати» до активних або стивних (гнучкий підтип поступово перетворюється на жорсткий^{xiv}). При цьому такий розподіл не обов'язково спирається на логіку: наприклад, у мові хідатса (сім'я сіу, Північна Америка) в клас активних предикатів потрапили «помирати», «забувати», «гикати», а до пасивних – «підводитися» і «одягатися». Крім того, якщо в мові тільки один з вищезгаданих дієслівних класів є відкритим (тобто всі неологізми автоматично потрапляють саме в цей клас), то з часом в нього можуть влитися і «старі» предикати. Нарешті, в багатьох випадках і контекст, і характеристики денотатів не залишають сумнівів щодо справжнього перебігу подій (семантика слова «потяг» чітко свідчить про те, що з власної волі «їхати» він може хіба що в казці), а в разі двозначності висловлювання можна доповнити відповідним модифікатором. Тож носії мов часто починають економити на позначенні «зайвих» семантичних або граматичних нюансів і уніфікують маркування «єдиного» за агентивним чи пацієнтивним типом^x.

Інші тенденції до уніфікації граматичних відносин «єдиного» і предиката демонструє мова вічіта (каддоанська сім'я, США): незважаючи на присутність розщепленої неперехідності, і Sa, і Sp можуть інкорпоруватися в дієслово за тих самих умов, що й P (А такої можливості позбавлений). Крім того, показниками множини S/P є спільний набір дієслівних афіксів, у той час як А використовує інший^{xi}. Поза тим, P зазвичай стоїть перед предикатом, у той час як S і А можуть бути як у препозиції до дієслова, так і в постпозиції.

Іншим шляхом до уніфікації пішла чоктавська мова: в той час як «єдиний» може узгоджуватися з предикатом як за допомогою А-префіксів, так і за допомогою О-префіксів

(у кількох випадках також за допомогою показника давального відмінка), власне актанти використовують акузативне маркування (показник -n для О і показники -t або -š для А/С). Крім того, однаковою мірою в цій мові орієнтовані на Sa/Sp/A і деякі синтаксичні процеси (координація і субординація), проте розгляд цих питань виходить за межі даної статті.

СКОРОЧЕННЯ

1 – перша особа, 3 – третя особа, А – агенс, асс – акузатив, аог – аорист, сор – зв’язка, дур – дуратив, ерг – ергатив, ехсl – ексклюзивність, іnсh – іnхoатив, ном – номінатив, обjv – показник об’єкта, Р – пацієнс, рfv – перфектив, pl – множина, рrv – преверб, Sa – агенсоподібний «єдиний», sbjv – показник суб’єкта, sg – одинина, Sp – пацієнсоподібний «єдиний».

ЛІТЕРАТУРА

1. Онлайн-енциклопедія «Вікіпедія».
<http://www.wikipedia.org/>
2. Онлайн-энциклопедия «Кругосвет» (раздел «Лингвистика»).
<http://www.krugosvet.ru/taxonomy/term/33>
3. Dixon R.M.W. – «Ergativity» – «Language», Vol. 55, No. 1 (Mar., 1979).
<http://www.jstor.org/stable/412519>
4. Аркадьев П.М. – «Расщеплённая непереходность. Проблемы теории и типологии» – Доклад на Филологическом факультете СПбГУ, 17 мая 2007 г.
http://www.inslav.ru/images/stories/people/arkadiev/Arkadiev_unaccus_spb-handout2007.pdf
5. Arkadiev P.M. – Thematic roles, event structure, and argument encoding in semantically aligned languages – The Typology of Semantic Alignment. Oxford: Oxford University Press, 2008.
http://www.inslav.ru/images/stories/people/arkadiev/Arkadiev_Semantic_alignment.pdf
6. Климов Г.А. – «Очерк общей теории эргативности» – АН СССР. Ин-т языкознания. – М.: Наука, 1973.
7. Кибрик А.Е. – «Очерки по общим и прикладным вопросам языкознания» – М.: Изд-во МГУ, 1992.

Примітки:

- ⁱ Колишня, менш точна, назва – «активна стратегія».
- ⁱⁱ К. Уленбек; за іншою версією, Е. Сепір зробив це дещо раніше.
- ⁱⁱⁱ Зокрема, беручи до уваги сліди розщепленої ергативності в мовах-нащадках (латина, литовська мова та інші), Вяч.Вс. Іванов і Т.В. Гамкрелідзе припускають існування таких конструкцій у праіндо-європейській.
- ^{iv} Таким чином, принцип розщепленої неперехідності, як і можна припустити з назви, не впливає на морфологічне маркування в реченнях з перехідними предикатами.
- ^v Морфологічне маркування може виражатися як маркерами на актантах (приймєнники, після-їмєнники, відмінкові афікси тощо), так і за допомогою узгоджувальних афіксів на предикаті (як правило, в парі з порядком слів). У більшості випадків саме активний відмінок має ненульову позначку, що зближує такі мови з ергативними.

^{vi} Скажімо, в мові гуарані (сім'я тупі, Південна Америка) неможливе утворення наказового способу від стативних дієслів.

^{vii} Має місце тільки в імперфективі.

^{viii} З іншого боку, серед таких речень чимало тих, де предикат утворено за допомогою зв'язки, і цей факт теж може бути причиною такого розщеплення.

^{ix} У 19-му столітті баббійська мова належала (принаймні частково) до гнучкого підтипу, але зараз майже всі дифузні предикати свою дифузність втратили. Схоже, що аналогічні процеси відбулися і в чоктавській мові (мускогська сім'я, США).

^x При цьому логічно припустити, що, оскільки пасивний відмінок, як правило, морфологічно простіший, в мови з розщепленою неперехідністю більше шансів стати ергативною, ніж акузативною.

^{xi} Оскільки в Sa і Sp різні показники тільки для перших двох осіб, а спільність процесів для S і P має місце тільки для третьої, цілком можливо, що в даному разі ми маємо справу з так званим розщепленням Сільверстена: у першій і другій особах Sa поводить себе А-подібно, а в третій об'єднується разом з Sp і P.

УДК 811.111'25

*Галас А.С.
(Львів, Україна)*

РОЛЬ КАТЕГОРІЇ ВВІЧЛИВОСТІ У ПЕРЕКЛАДІ ДРАМИ

Стаття присвячена одному із аспектів міжособистісної взаємодії, категорії ввічливості, що виявляється у спілкуванні між героями сучасних англомовних драматичних творів. На основі аналізу різних підходів до поняття ввічливості робиться спроба з'ясувати можливі перекладацькі рішення при відтворенні заданих мовленнєвих моделей.

Ключові слова: міжособистісна взаємодія, категорія ввічливості, переклад драми, перекладацькі стратегії

Статья посвящена одному из аспектов межличностного взаимодействия, категории вежливости, которая проявляется в общении между героями современных англоязычных драматических произведений. На основе анализа различных подходов к понятию вежливости совершается попытка предложить возможные переводческие решения при воспроизведении заданных речевых моделей.

Ключевые слова: межличностное взаимодействие, категория вежливости, перевод драмы, переводческие стратегии

The article discusses one of the aspects of face-to-face interaction, politeness category, which manifests itself in communication of characters in modern English drama. Based on the analysis of various approaches to the notion of politeness, an attempt is made to suggest possible translation decisions for reproducing defined speech models.

Key words: face-to-face interaction, politeness category, drama translation, translation strategies.

© Галас А.С., 2011